

DE REDACTEUR EN HET BUITENLAND

‘Hergebruik’ van buitenlandse historische teksten in Nederlandse periodieken, 1780-1860

2

IMPORTING TEXTS FROM ABROAD

Editors’ reuse of foreign historical texts in Dutch periodicals, 1780-1860

This article explores the ways in which the editors of five Dutch history journals and three magazines for general circulation copied historical texts from abroad, between 1780 and 1860. By comparing original texts with reprinted versions, we show that the editors’ work involved not only ‘passive’ duplication (reprinting in full), but also more active forms of intervention, from the selection of text fragments to their translation, modification or critical review. These varied editorial practices point to a broader creative process through which historical knowledge was tailored to an emerging and nationally-oriented academic audience. Editors here assumed the role of mediators, gatekeepers even in the sense that their judgment determined the very choice of texts. At a time when the study of history was evolving at both the national and international level, and when the relationship between actors making up the disciplinary field was also in flux, editors thus became influential figures.

Toen de Utrechtse hoogleraar Lodewijk Visscher in 1841 zijn *Historisch Tijdschrift* oprichtte, had hij een breed publiek voor ogen. Zijn nieuwe periodiek richtte zich in de eerste plaats op geschiedbeoefenaars, maar door evenzeer luchtige en spannende bijdragen te plaatsen, maakte Visscher het tijdschrift ook voor anderen aantrekkelijk. Zo bevat de eerste jaargang naast artikelen over nieuw ontdekte bronnen ook fragmenten uit de populaire historische romans van Geertuida Bosboom-Toussaint en een levendige beschrijving van de terdoodveroordeeling van een jonge protestant tijdens de Tachtigjarige Oorlog, overgenomen uit het Belgische literaire tijdschrift *Noordstar*. ‘Alle historische voortbrengselen [moesten] ter kennis komen van een ieder, die daarbij belang kan hebben’, zo

* De auteurs bedanken de anonieme reviewers van dit tijdschrift voor hun feedback. Ook de opmerkingen van Tom Verschaffel en de leden van het Forum Cultuurgeschiedenis aan de KU Leuven waren erg waardevol.

N°. 1.

1841.

HISTORISCH TIJDSCHRIFT,

ONDER MEDEWERKING VAN EENIGE GELEERDEN,

UITGEGEVEN DOOR

Prof. L. G. VISSCHER.

Dit tijdschrift zal geregeld op den 1 en 15 van iedere maand worden uitgegeven. De abonnementsprijs voor een geheel jaargang bedraagt f 8,30.

Men teekent in aan alle postkantoren en bij de voornamste boekhandelaren des rijks, of aan het bureau van dit tijdschrift, Munsterkerkhof, te Utrecht.

Utrecht 1 Julij 1841.

Het historisch tijdschrift verschijnt op den 1 en 15 van iedere maand, en is aan de geschiedenis, in haren wijdsten omvang, toegewijd; hoofdzakelijk evenwel zoekt men een galerij of museum aan te leggen voor de geschiedenis, statistiek en oudheden van ons vaderland; want hoezeer het onze letterkunde aan geene soortgelijke werken ontbreekt, zoo bestaat er toch geen enkel tijdschrift, hetwelk de geschiedenis van alle nederlandsche provincien omvat, en de hoefenaars dezer moeilijke, maar schoone tak van wetenschap op eene broederlijke wijze verbindt. Er is ook geen tijdschrift, waardoor alle historische voortbrengselen ter kennis komen van een ieder, die daarbij belang kan hebben, en veel min nog wordt er eene gelegenheid gevonden, om zich, op eene weinig kostbare wijze, met de nasporingen en vorderingen der buitenlanders, ook bepaaldelijk wat onze geschiedenis betreft, naar behooren bekend te maken; wat zelfs in België, uit de belgische charters en archieven, voor de historie van ons gemeen vaderland, wordt opgerakeld, en nu en dan aan het licht gebracht, blijft hier te lande grootendeels onbekend, en vindt althans geene geregelde veel min eene spoedige vermelding, in dier voege, dat het voor geschiedkundigen bijzonder moeilijk wordt, om zich, bij de algemeene werkzaamheid in het vak der historische wetenschappen, eenigermate op de hoogte te houden van hunnen tijd.

In dat gemis zullen wij trachten te voorzien, en ons nog bovendien aan de vaderlandsche kunst, aan de geschiedenis onzer oude beeldhouwers, schilders, graveurs en bouwmeesters, en aan de verdienstelijke werken van hunne opvolgers laten gelegen zijn — het is waar, de kunstenaars hebben in de *Kunstkrans* onlangs een orgaan gekregen, hetwelk grootendeels aan hunne behoefte voldoet; maar hun aantal is talrijk, en het veld, waarop zij zich

bewegen, is zoo ruim, dat een tweede voorstander der artistische belangen den eersten niet hinderen zal, en wellicht kans heeft om alle te zamen nog eenige dienst te doen.

Ook voor een grooter publiek dan dat van geschiedkundigen en kunstenaars zullen wij trachten nuttig te wezen; want hoezeer wij ons in de eerste plaats de beordoring der wetenschap en den bloei der kunsten, gezinsins het vermaak of de uitspanning van den lezer, ten doel stellen, zoo hopen wij echter het dorte en geleerde met het onderhoudende en aangename zoo veel mogelijk te vereenigen. Daar intusschen de beste verzekeringen van dien aard geen vertrouwen meer inboezemen, en de goede gemeente van prospectussen vertaaid is, laten wij alle groote beloften achterwege, en maken maar aanstonds een begin, niet twijfelende of men zal langs dien weg met de strekking en den omvang van ons plan eerlang ten volle bekend wezen.

Over Kleding en Wapening der middelleeuwsche Krijgstieden en Ridders. — Door L. G. V.

Toen het classicisme in den smaak was, en er nog overal Minerva's en Apollo's, in ieder raadhuys een Themis, en in ieder lusthof een aantal tuingoden geronden werden, toen de dichters nog zongen van Hymen en Cupido, en de Grieken en Romeinen nog meester waren van ons toneel, toen bloeide de beoefening der mythologie, en werden de classische oudheden, tot in derzelver minste kleinigheden, nauwkeurig onderzocht; er was toen behoefte om met de gewoonten en zeden, vooral ook met de wapening en kleding der oude volken, bekend te zijn, en men gaf, om zoo te spreken, de geheele grieksche en roomeinsche beschaving, uit grieksche en roomeinsche ge-

Afb. 1 Eerste pagina van de eerste jaargang van het *Historisch Tijdschrift*, uitgegeven door Lodewijk Visscher, 1841. (Collectie Universiteitsbibliotheek Gent)

stelde Visscher ambitieus. Daaronder vielen ook expliciet ‘de nasporingen en vor-
deringen der buitenlanders’.¹

Die laatste ambitie maakte dat het tijdschrift enigszins afweek van andere ne-
gentiende-eeuwse periodieken waarin teksten over geschiedenis verschenen.²
Almanakken publiceerden vaak enkel over de geschiedenis van de eigen regio
en ook de reeksen van wetenschappelijke genootschappen namen geen teksten
uit het buitenland over.³ Door het Belgische artikel over de terdoodveroordeling
en de vele andere uit het buitenland afkomstige teksten en tekstfragmenten ver-
toont het *Historisch Tijdschrift* vooral een grote overeenkomst met de tussen 1770
en 1830 in Nederland erg invloedrijke algemeen-culturele tijdschriften, die veel
vertalingen bevatten.⁴

De opkomst van deze algemeen-culturele tijdschriften heeft in Nederland
een belangrijke bijdrage geleverd aan de groei van een nationale communica-
tiegemeenschap: doordat er een expliciet binnenlandse markt werd gecreëerd,
ontstond tegelijkertijd ook het ‘buitenland’ als duidelijk omlijnende tegenhanger
daarvan.⁵ In dezelfde periode maakte de geleerde cultuur een proces van disci-
plinevorming door en kwamen de eerste op een nationaal publiek gerichte we-
tenschappelijke vaktijdschriften op. De historische spanning tussen binnen- en
buitenland is sinds enkele decennia steeds vaker onderwerp van onderzoek ge-
worden.⁶ Uit dat onderzoek blijkt dat het oude netwerk van de internationale Re-
publiek der Letteren, dat aanvankelijk vooral op individuele correspondentie had
geleund maar zich ook uitte in tijdschriften als de *Nouvelles de la République des
Lettres* (1684-1718), te lijden had onder het ontstaan van nationaal georiënteerde
publicatieculturen. De ‘technicians of print’ – mensen zoals Visscher die actief
waren als vertalers, redacteurs, uitgevers, boekverkopers en recensenten – wa-
ren in de vroege negentiende eeuw degenen die in dit nieuwe spanningsveld tus-
sen nationaal publiek en internationale gedachtenuitwisseling bepaalden welke
kennis uit het buitenland de oversteek naar hun Nederlandse publiek maakte.⁷

1 *Historisch Tijdschrift* 1 (1841): 1.

2 Omdat het *Historisch Tijdschrift* een ‘ratjetoe’ zou zijn geweest, karakteriseerden Dors-
man en Jonker het als een overgangspunct tussen volksalmanak en wetenschappe-
lijke periodiek. L.J. Dorsman en E. Jonker, *Anderhalve eeuw geschiedenis. (Nederlands)
Historisch Genootschap 1845-1995* (Den Haag: Nederlands Historisch Genootschap,
1995), 9-10.

3 *Historisch Tijdschrift* 1 (1841): 1.

4 Gert-Jan Johannes, *De barometer van de smaak. Tijdschriften in Nederland, 1770-1830*
(Den Haag: Sdu, 1995), 112.

5 J.J. Kloek en W.W. Mijnhardt, *1800. Blauwdrukken voor een samenleving* (Den Haag: Sdu,
2001), 91; Remieg Aerts, *De letterheren. Liberale cultuur in de negentiende eeuw. Het tijd-
schrift ‘De Gids’* (Amsterdam: Meulenhoff, 1997), 13.

6 Zie bijv. Lisa Jardine, *Going Dutch. How England plundered Holland’s glory* (Londen:
Harper Collins, 2008), 264.

7 Jonathan R. Topham, ‘Science, print, and crossing borders. Importing French science

De overnames van buitenlandse teksten door algemeen-culturele en vroege historische periodieken bieden een interessante blik op de mechanismen van kennisuitwisseling en de ontwikkeling van de Nederlandse geschiedschrijving in een periode voorafgaand aan de professionalisering van de discipline. De vroege negentiende eeuw was een periode van 'romantic historicism' waarin de samenleving doordrenkt raakte van een nationalistisch historisch bewustzijn en de geschiedenis sterk verbonden was met de literatuur en letterkunde.⁸ Visscher was bijvoorbeeld een overtuigd pleitbezorger van de Groot-Nederlandse gedachte en had in de jaren 1820 al een veelzijdig literair-cultureel tijdschrift, *De Argus*, opgericht.⁹ Brits onderzoek heeft aangetoond dat vroege wetenschappelijke tijdschriften de ontleenpraktijken van oudere, populaire tijdschriften overnamen. Ook het voorbeeld van Visschers *Historisch Tijdschrift* suggereert dat de samenstellers van vroege in geschiedenis gespecialiseerde periodieken zich lieten inspireren door de journalistiekere werkwijze die ze goed kenden uit algemeen-culturele bladen.¹⁰ Uit dit artikel zal echter ook blijken dat er verschillen waren tussen de twee tijdschriftgenres. De vroege historische periodieken stonden in een geschiedkundige traditie waarin al sinds de achttiende eeuw een evolutie op gang was richting meer erkenning van auteurschap en traceerbaarheid van bronnen, die ook zijn uitwerking had op de werkwijze van redacteurs als Visscher.¹¹

Dit artikel biedt een verkenning van de redactionele praktijken rondom het overnemen van buitenlandse teksten over geschiedenis in periodieken als het *Historisch Tijdschrift*. Sinds de jaren 2000 is er meer aandacht gekomen voor de eigenlijke praktijken van het wetenschappelijk onderzoek in archieven, genootschappen, academies, musea en ook tijdschriften, maar de redactionele omgang met buitenlandse teksten bleef tot nu toe buiten beeld.¹² Historische tijdschriften zijn in Ne-

books into Britain, 1789-1815', in *Geographies of 19th century science*, red. David Livingstone en Charles Withers (Chicago: University of Chicago Press, 2011): 311-44. Zie ook Maeve Olohan, 'Gate-keeping and localizing in scientific translation publishing. The case of Richard Taylor and *Scientific Memoirs*', *British Journal for the History of Science* 47 (2014): 433-50.

8 Aerts, *De letterheren*, 112-25. Zie ook Ann Rigney, *Imperfect histories. The elusive past and the legacy of Romantic historicism* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 2001).

9 Janneke Weijermars, 'Verbaal geweld in de Nederlandse literaire kritiek. Het Brusselse tijdschrift *De Argus*, 1825-1826', *Werkwinkel. Tijdschrift voor Nederlandse en Zuid-Afrikaanse Studies* 6 (2011): 67.

10 Ian Watts, "'We want no authors'. William Nicholson and the contested role of the scientific journal in Britain, 1797-1813', *British Journal for the History of Science* 47 (2014): 398. Zie ook Alex Csiszar, *The scientific journal. Authorship and the politics of knowledge in the nineteenth century* (Chicago: University of Chicago Press, 2018), 57. De jaargangen 1825 tot en met 1829 van *De Recensent*, ook *der Recensenten* bevatten verschillende artikelen van Nijhoff en Van der Chijs, die later elk een historisch tijdschrift zouden oprichten.

11 Tom Verschaffel, *De hoed en de hond. Geschiedschrijving in de Zuidelijke Nederlanden, 1715-1794* (Hilversum: Verloren, 1998), 245.

12 Zie bijv. Pieter Huistra, 'Bouwmeesters, zedenmeesters. Geschiedbeoefening in Neder-

derland voornamelijk bekeken binnen een ‘voorgeschiedenis’ van de professionalisering van de geschiedwetenschap. Vanaf de jaren 1820, ruim een halve eeuw voordat de geschiedwetenschap een universitaire discipline werd, boden zij historici al een podium en daarmee speelden zij een belangrijke rol in het ontstaan van een nationale gemeenschap van geschiedbeoefenaars, die zich regelmatig en actief met het werk van hun binnen- en buitenlandse collega’s bezighielden.¹³

6

Het in kaart brengen van de praktijken rondom de overname van teksten uit het buitenland kan de ontwikkeling van de geschiedschrijving als wetenschap verhelderen, maar het biedt ook een vergelijkingspunt met andere velden waarin het hergebruik van buitenlandse teksten tot discussie leidde. In literaire kringen ontstond bijvoorbeeld een groeiende kritiek op de ‘dolle drift’ tot vertalen, al was er strikt genomen geen juridisch bezwaar tegen het vertalen of nadrukken van buitenlandse teksten.¹⁴ Het argument was vooral dat hergebruik de eigen Nederlandse productie en de nationale creativiteit zou fnuiken. Die vrees leefde ook bij een aantal medici, die de in hun ogen schaarse nationale kennisproductie contrasteerden met de medische bladen die uitsluitend bestonden uit nagedrukte ‘vreemde’ artikelen.¹⁵ Het historiseren van redactiepraktijken kan dus een spanning tussen binnen- en buitenland blootleggen die voor de geschiedschrijving samenhang met de historische vraag welke gebieden in het verleden – of het heden – tot het vaderland behoorden. Uit dit artikel blijkt dat redactiepraktijken ook een middel konden zijn om buitenlandse bronnen en kennis als het ware te claimen voor de eigen natie en haar geschiedschrijving.

REDACTIONELE PRAKTIJKEN

In de decennia rond 1800 werden er in Nederland waarschijnlijk enkele honderden periodieken uitgebracht.¹⁶ In de eerste fase van het onderzoek voerden we steekproeven uit in verschillende tijdschriftgenres om vast te stellen welke periodieken

land tussen 1830 en 1870’ (proefschrift, KU Leuven, 2013).

- 13 Leen Dorsman, ‘De nieuwe eruditie. Het ontstaan van een historisch bedrijf’, in *De palimpsest. Geschiedschrijving in de Nederlanden, 1500-2000*, red. Jo Tollebeek, Tom Verschaffel en Leonard Wessels (Hilversum: Verloren, 2002), 160; Roland Fagel, ‘Historische tijdschriften in Nederland (1835-1848). Arnhem, Utrecht, Leiden’, *Tijdschrift voor Geschiedenis* 99 (1986): 341-66.
- 14 Chris Schriks, *Het kopijrecht, 16de tot 19de eeuw* (Zutphen: Walburg Pers, 2004), 79. Zie voor een overzicht van nadruk en het boekenvak in de Lage Landen: Janneke Weijermars, *Stiefbroeders. Zuid-Nederlandse letteren en natievorming onder Willem I, 1814-1834* (Hilversum: Verloren, 2012): 66-76.
- 15 C.C. Delprat, *De geschiedenis der Nederlandsche geneeskundige tijdschriften van 1680-1857* (Amsterdam: Ellerman, Harms en Co., 1927), 162. Voor Belgische nadruktijdschriften, zie: Joris Vandendriessche, *Medical societies and scientific culture in nineteenth-century Belgium* (Manchester: Manchester University Press, 2018), 95-101.
- 16 Aerts, *De Letterheren*, 52-56.

geregeld historische teksten – artikelen over historische onderwerpen, maar ook gepubliceerde bronnen – uit het buitenland overnamen. In de periode vóór de oprichting van de eerste historische tijdschriften in de jaren 1820 werden artikelen over geschiedenis gepubliceerd in regionale almanakken, publicaties van wetenschappelijke genootschappen en instituten, en algemeen-culturele tijdschriften. We zochten naar oorspronkelijk buitenlandse artikelen door te letten op duidelijke aanmerkingen als ‘uit het Hoogduitsch’, naast implicietere aanwijzingen als het onderwerp van de tekst en de taal van de bronnen waarnaar werd verwezen. Bij ‘verdachte’ teksten werden delen van de titel en opvallende namen en zinsneden in verschillende talen gezocht in de online databank Google Books, die toegang biedt tot aanzienlijke hoeveelheden gedigitaliseerde achttiende- en negentiende-eeuwse publicaties uit uiteenlopende landen.¹⁷ Zo waren zelfs enkele als origineel werk ‘gemaskeerde’ teksten als nadruk of vertaling te herkennen. Op die manier werden van elk tijdschrift enkele delen uit uiteenlopende jaargangen doorlopen.

Uit onze steekproeven in de tijdschriften vóór 1820 bleek dat enkel de algemeen-culturele tijdschriften teksten over geschiedenis overnamen. De volksalmanakken brachten wel teksten over geschiedenis, maar deze waren vooral gericht op regionale onderwerpen voor een minder geleerd publiek. Ook de reeksen van wetenschappelijke genootschappen bevatten enkel originele teksten over geschiedenis: zij publiceerden vooral opstellen naar aanleiding van prijsvragen, en ze namen geen teksten uit het buitenland over.¹⁸ Dat de algemeen-culturele tijdschriften, vol boekbesprekingen, opinie, wetenswaardigheden en verstrooiende letterkunde, wel vaak teksten uit het buitenland overnamen, was al vastgesteld. Onze steekproeven wezen uit dat met name het *Magazijn van Wetenschap, Konst en Smaak* (1785-1832), de *Recensent, ook der Recensenten* (1806-1850), en de *Vaderlandsche Letteroefeningen* (1761-1876) teksten over geschiedenis uit het buitenland overnamen.¹⁹ Deze drie periodieken behoorden tevens tot de meest stabiele tijdschriften van de periode 1770-1830.²⁰ Het invloedrijke tijdschrift *De Gids* (1837-heden) lieten we buiten beschouwing omdat het pas relatief laat in onze onderzoeksperiode werd opgericht.²¹

¹⁷ WikiSource, de Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren en Early Dutch Books online bevatten een kleiner corpus en minder buitenlandse teksten, maar boden soms ook uitkomst.

¹⁸ Bekeken zijn de *Verhandelingen* van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden (1806-44), de *Letter- en Oudheidkundige Verhandelingen* van de Hollandse Maatschappij der Wetenschappen (1815-20), en de *Verhandelingen der Tweede Klasse van het Koninklijk Instituut van Wetenschappen, Letterkunde en Schoone Kunsten* (1818-51).

¹⁹ De andere algemeen-culturele tijdschriften die zijn bekeken zijn: de *Maendelyke Uittreksels, of de Boekzael der Geleerde Werrelt* (1715-1811) en de *Algemeene Konst- en Letterbode* (1788-1861).

²⁰ Johannes, *Barometer van de smaak*, 138.

²¹ Voor een uitgebreid onderzoek over *De Gids*, zie Aerts, *De letterheren*.

Onze steekproeven in Nederlandse historische periodieken toonden aan dat ook zij veelvuldig buitenlandse teksten overnamen. Het eerste specialistische tijdschrift over geschiedenis in Nederland, het door de predikant Nicolaas Westendorp en de archeoloog Caspar Reuvens uitgegeven *Antiquiteiten* (1819-1826), richtte zich met name op de 'oudheidkunde' van Noord-Nederland, maar plaatste ook enkele vertalingen van Duitse teksten. De muntenverzamelaar Pieter van der Chijs, eerder al redacteur van het breed opgezette letterkundige blad *De Vriend des Vaderlands*, wilde zijn lezers met zijn *Tijdschrift voor Algemeene Munt- en Penningkunde* (1833-1843) op de hoogte houden van 'wat er op verschillende punten des aardbols ten opzichte van gemeld vak van wetenschap voorvalt' en vertaalde in afleveringen zelfs een geheel Duits numismatisch standaardwerk.²² De uitgever en archivaris Isaac Nijhoff gaf de *Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde* (1836-1944) uit, dat als algemeen verenigingspunt voor Nederlandse geschiedbeoefenaren moest dienen en in zijn uittreksels vaak een selectie van vertaalde fragmenten uit besproken boeken opnam. De hoogleraar Lodewijk Vischer was de oprichter van het *Historisch Tijdschrift* (1841-1842), maar in 1845 stond hij ook aan de wieg van het Historisch Genootschap te Utrecht, dat een drietal periodieken met vergaderverslagen, berichten en bronnen uitgaf. Al leek de *Kronijk* van het genootschap aanvankelijk veel op Viisschers *Historisch Tijdschrift*, ze bevatte duidelijk minder nadruk en vertalingen.

De tweede fase van het onderzoek zoomde in op de details van het hergebruik om zo een overzicht te verkrijgen van de manieren waarop de geselecteerde tijdschriften historische teksten uit het buitenland ontleenden en aan hun doelpubliek aanboden. Soms bieden redactionele opmerkingen in de 'voorberigten' van de tijdschriften en in voetnoten inzicht in de werkwijze van redacteurs en vertalers, maar het grootste deel van hun werk blijft onbesproken. We doorliepen daarom in totaal 90 jaargangen van de drie geselecteerde algemeen-culturele tijdschriften en de genoemde historische periodieken uit de periode 1780-1860. De historische tijdschriften werden nagenoeg compleet doorgenomen, terwijl de omvang van de algemeen-culturele tijdschriften ons dwong tot het bekijken van een selectie van jaargangen. Daarbij hebben we ons laten leiden door de hoeveelheid buitenlands materiaal dat opdook. Bij de gevonden buitenlandse artikelen spoorden we de originelen op die we vervolgens op zinsniveau met de Nederlandse versies vergeleken. Door middel van dit comparatief onderzoek werden juist de voorheen onzichtbare redactiepraktijken zichtbaar gemaakt: welke informatie werd al dan niet overgenomen? In hoeverre gebeurde dit letterlijk? Heeft de vertaler of redacteur wijzigingen aangebracht, en zijn deze voor de lezer herkenbaar of juist niet?

Op deze manier werden ook de verschillen en overeenkomsten tussen de re-

²² Aerts, *De letterheren*, 46; 'Voorberigt', *Tijdschrift voor Algemeene Munt- en Penningkunde* 1 (1838): iii.

dactiepraktijken van de tijdschriften voor het eerst duidelijk zichtbaar. We zagen in hoeverre de redacteuren van de eerste historische tijdschriften teruggrepen op praktijken afkomstig uit meer journalistieke media, en in hoeverre ze deze aan het nieuwe genre, met andere ambities en een ander doelpubliek, aanpasten. Redacteuren lijken misschien de rol van 'doorgeefluik' te hebben gespeeld, maar in feite was de redactie van een tijdschrift naast een plaats van vereniging tevens een plaats van productie, waar door het selecteren van teksten en het combineren en aanpassen daarvan nieuwe kennis ontstond.

NADRUKKEN

9

Tijdens de bestuursvergadering van het Historisch Genootschap te Utrecht op 5 mei 1862 stelde de Utrechtse hoogleraar en historicus Barthold de Geer van Jutphaas voor om 'de beste handschriften, als bronnen voor de vaderlandsche geschiedenis der middeleeuwen' uit te gaan geven. Het bestuur besloot om de reeks te openen 'met den overdruk van het Cronicon Egmondanum uitgegeven in de *Monumenta* van Pertz 17^e deel'.²³ In plaats van een voorheen niet in druk beschikbare middeleeuwse tekst uit te geven, zoals aanvankelijk De Geers bedoeling was geweest, werden nu dus de kant-en-klare annalen van Egmond uit de *Monumenta Germaniae historica* van de Duitse historicus Georg Pertz overgenomen.²⁴

Deze invloedrijke reeks, die verscheen vanaf 1826, publiceerde middeleeuwse bronnen uit het voormalige Heilige Roomse Rijk, waartoe ook Nederland had behoord.²⁵ De Geer, die de herdruk verzorgde, voorzag de Latijnstalige brontekst van een nieuwe inleiding waarin hij deze – bewust of onbewust – voor de Nederlandse geschiedschrijving terugclaimde. Door zijn mede-Nederlander Laurens van den Bergh als een van de ontdekkers van het handschrift op te voeren en door uitgaven van vergelijkbare werken te noemen, herintroduceerde De Geer deze oude bron over het graafschap Holland in de Nederlandse historiografie. De Geer zei in de inleiding 'den tekst, zoo als die door Pertz is uitgegeven' over te nemen, maar voegde wel verwijzingen toe naar 'de geschriften van hen, die ze later gebruikten of volgden'.²⁶ Daardoor, en door de aanvullende opmerkingen en verbeteringen op de Duitse uitgave, is De Geer op vrijwel iedere pagina duidelijk als uitgever aanwezig. Hij vertaalde ook de opmerkingen die Pertz in het Latijn bij de bron had

²³ Utrechts Archief, 62: Archief van het Historisch Genootschap, 1845-1969, inv.nr. 3. Notulen van de bestuursvergaderingen, 1846-1892.

²⁴ Het origineel is: 'Annales Egmondani', *Monumenta Germaniae historica* 16 (1859): 442-79.

²⁵ Harry Bresslau, *Geschichte der 'Monumenta Germaniae historica'* (Hannover: Hahn, 1921), 138-39.

²⁶ B.J.L. de Geer van Jutphaas, red., *Annales Egmondani*, Werken uitgegeven door het Historisch Genootschap, Nieuwe Reeks 1 (Utrecht: Kemink en Zoon, 1863), 10.

geplaatst naar het Nederlands, om aan zijn Nederlandstalige publiek tegemoet te komen. Door deze nieuwe Nederlandse context kreeg de bron een geheel andere betekenis: De Geers aparte uitgave van de tekst maakte van wat eerder slechts één van de vele 'Duitse' bronnen in de *Monumenta* was geweest een schijnbaar onmisbaar fundament voor de Nederlandse geschiedschrijving.

10

De uitgave van De Geer is de omvangrijkste nadruk van een buitenlands werk die kon worden opgespoord. Kleinere bronnen werden vaker uit buitenlandse uitgaven nagedrukt. Soms werden ze van een nieuwe of aangepaste inleiding voorzien en op die manier aan het Nederlandse doelpubliek aangepast. Vaak werd de brontekst niet vertaald. In 1850 publiceerde de *Recensent* bijvoorbeeld een brief van Rousseau in het Frans omdat het voor 'de belangstellenden onzer lezers' niet nodig zou zijn om hem te vertalen. Bovendien wilde men, om geen nuances te verliezen en zo volledig mogelijk te zijn, 'liefst het oorspronkelijke' afdrukken.²⁷ Isaac Nijhoff, de hoofdredacteur van de *Bijdragen*, schreef dat hij het roerend eens was met de historicus en politicus Guillaume Groen van Prinsterer, die had betoogd dat het vertalen van bronnen maar beter achterwege kon worden gelaten. Nijhoff citeert Groen instemmend: '[les traductions] prennent beaucoup de place. Médiocres elles ne servent à rien; bonnes elles sont difficiles à faire, et ne suffisent point à celui, qui sait quel changement d'idées une légère nuance dans les expressions peut causer'.²⁸ Bronnen werden dus liefst niet vertaald om zo dicht mogelijk bij het origineel te blijven en geen nuances te verliezen.

Dit contrasteert sterk met de manier waarop er met teksten óver geschiedenis werd omgegaan: hiervan werden – zoals we verder zullen zien – meestal vertalingen of uittreksels gemaakt.²⁹ Een uitzondering vormt een klein aantal Nederlandstalige geschiedkundige artikelen uit België, die wel in een Nederlands periodiek werden nagedrukt. Het gaat om twee artikelen in het *Historisch Tijdschrift* van Lodewijk Visscher. Hij had geen academisch onderwijs genoten en was vanwege zijn inzet voor de Belgische politiek van Willem I tot hoogleraar in de Nederlandse Taal- en Letterkunde en Geschiedenis benoemd in Leuven, en na de Belgische Revolutie in Utrecht aangesteld.³⁰ Zijn belangstelling voor de Belgische geschiedenis en letteren was groot, wat blijkt uit het grote aandeel van oorspron-

27 'Een onuitgegeven brief van J.J. Rousseau', *De Recensent* (1850): 363.

28 '[Vertalingen] nemen veel ruimte in beslag. Middelmatige zijn nutteloos; goede zijn moeilijk te maken, en ze voldoen geenszins voor degene die weet welke betekenisverandering een klein nuanceverschil in uitdrukkingen teweeg kan brengen.' G. Groen van Prinsterer, *Archives ou correspondance inédite de la maison d'Orange-Nassau*, deel 1 (Leiden: Luchtmans, 1835), xiii; geciteerd in I.A. Nijhoff, 'PH. Kervin de Volkaersbeeke et J. Diegerick, Documents historiques inédits concernant les troubles des Pays-Bas [...]', *Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde* 8 (1852): 28.

29 Hetzelfde geldt voor literaire teksten. Zie bijv. Adriaan van der Weel, 'Nineteenth-century Dutch attitudes to international copyright', *Publishing History* 47 (2000): 32.

30 Dorsman en Jonker, *Anderhalve eeuw geschiedenis*, 8.

Afb. 2 Ets door Willem Steelink met portret van Lodewijk Gerard Vischer, naar een schilderij van Bastiaan de Poorter. In: *Utrechtsche Studenten-Almanak* (Utrecht, 1857).

11

kelijk Belgische kopij in zijn erg internationaal georiënteerde periodiek. De twee nagedrukte artikelen uit het 'Belgisch gedeelte van ons vaderland', het ene in de laatste aflevering van 1841 en het andere in de eerste van het jaar erop, zijn beide prominent aan het begin van een nummer geplaatst. Het betreft respectievelijk de eerdergenoemde beschrijving van een terdoodveroordeling tijdens een 'geregtsdag te Antwerpen in 1564' en een artikel 'over de Belgische Medaliengraveurs' uit het Gentse *Kunst- en Letterblad*.³¹ De spelling, grammatica en woordkeuze van deze artikelen werden aan de Noord-Nederlandse norm aangepast, en er werden

³¹ *Historisch Tijdschrift* 1 (1841): 93.

ook andere kleine veranderingen aangebracht om de noordelijke lezer tegemoet te komen. Zo voegde Visscher aan de ondertekening 'C.P. Serrure', de afkorting 'prof.' toe, om Nederlanders die deze Belgische historicus en bibliofiel niet kenden, te laten weten dat ze met een specialist te maken hadden.³²

12

De artikelen hebben geen betrekking op de Noord-Nederlandse geschiedenis, maar dat was voor Visscher geen probleem: de Nederlanden vormden in zijn Groot-Nederlandse optiek één historisch geheel. Al vóór zijn benoeming tot hoogleraar had hij zich in zijn Zuid-Nederlandse tijdschrift *De Argus* op de verbreiding van de Nederlandse taal en letterkunde in België gericht.³³ In het voorwoord van het *Historisch Tijdschrift* beklagde hij zich erover dat 'wat zelfs in België uit de belgische charters en archieven, voor de historie van ons gemeen vaderland wordt opgerakeld, [...] hier te lande grootendeels onbekend' bleef.³⁴ Hij betreurde de afscheiding van België en wilde de culturele verbondenheid met dat land blijven onderhouden. Belgische tijdschriften verdienden daarom meer aandacht in Nederland: 'hun doel is voortreffelijk en hunne arbeid strekt tot verheerlijking van dat literarisch en wetenschappelijk Nederland, hetwelk de groote mogendheden door geen protocollen ontbinden kunnen'.³⁵ Een bijkomend voordeel van de politieke scheiding tussen de twee gebieden was dat Visscher deze artikelen volgens het geldende kopijrecht zonder toestemming van de buitenlandse auteur – en zonder bijkomende kosten – in zijn tijdschrift mocht opnemen.

VERTALEN

Vertalen was een meer gebruikte manier om buitenlandse historische teksten te importeren: alle onderzochte tijdschriften bevatten naast origineel werk ook vertaalde artikelen of fragmenten daarvan. Het algemeen-culturele *Magazijn*, dat met zijn vertalingen van uiteenlopende en moeilijk verkrijgbare wetenschappelijke teksten veel weg had van de *magazines* die Ian Watts als voorlopers van de commerciële wetenschappelijke tijdschriften identificeerde, plaatste de meeste vertaalde historische artikelen.³⁶ In het tweede stuk van jaargang 1791 staat bijvoorbeeld bij een van de vier teksten over geschiedenis aangetekend dat deze is vertaald, terwijl ze uiteindelijk allemaal uit een buitenlandse publicatie afkomstig bleken te zijn.³⁷ De *Letteroefeningen* en de *Recensent* plaatsten vooral 'boekbe-

32 C.P. Serrure, 'Over de Belgische medailleurs', *Historisch Tijdschrift* 2 (1842): 4.

33 G.J. Vis, 'De jongste van de klas. L.G. Visscher (1797-1859) tussen literatuur en wetenschap', *De Negentiende Eeuw* 19 (1995): 98-99.

34 *Historisch Tijdschrift* 1 (1841): 1.

35 'Aankondiging van nieuwe historische werken – Nederland', *Historisch Tijdschrift* 1 (1841): 94.

36 Watts, "We want no authors", 404.

37 *Algemeen magazijn van Wetenschap, Konst en Smaak* 5 (1791). 'Renata van Balagni. Een historische Anecdote. [sic]', 591-604. Origineel: 'v. Renata von Balagni. Eine historische

schouwingen' en 'recensiën', maar bevatten ook lijvige mengelerkrubrieken met onder andere teksten over geschiedenis, die vrijwel altijd vertaald waren.³⁸

De lengte van de vertaalde teksten varieerde van een enkele alinea tot complete boeken. Ze werden vaak om commerciële redenen geplaatst. Om lezers aan zich te binden koos het *Tijdschrift voor Munt- en Penningkunde* in 1833 bijvoorbeeld voor een beproefde commerciële uitgavepraktijk. Het bracht in ieder nummer een hoofdstuk van het standaardwerk *Kurzgefasste Anfangsgründe zur alten Numismatik*, dat eerder niet in het Nederlands beschikbaar was.³⁹ Dertig jaar eerder drukte het *Magazijn* ook al een vertaald boek af: het presenteerde in verschillende afleveringen een vertaling van Friedrich Schillers *Geschichte der merkwürdigsten Rebellionen*. Het vermeldde daarbij de oorspronkelijke bron juist niet, misschien omdat deze vertaling vooral van pas kwam als bladvulling tijdens de periode waarin de uitgever van het tijdschrift overleed en zijn vrouw de uitgeverij alleen leidde.⁴⁰ Verder presenteerde ook *Antiquiteiten* een hoofdstuk uit een buitenlands boek, al deed het dat waarschijnlijk vooral vanwege de relevantie van de inhoud voor haar lezers.⁴¹ Naast hoofdstukken van boeken werden ook wetenschappelijke nieuwsberichten uit buitenlandse literaire- of geleerdentijdschriften en kranten vertaald. Ze komen in bijna alle onderzochte periodieken voor. Duitse literaire tijdschriften als de *Leipziger* en de *Hallische Literaturzeitung* leverden veel 'historische' kopij voor de mengelerkrubrieken van de *Recensent*, en ook het *Tijdschrift voor algemeene Munt- en Penningkunde* en *Antiquiteiten* gebruikten ze vaak als bron voor rubrieken met 'gemengde berigten' over buitenlandse weten-

Anecdote', *Neue Litteratur und Völkerkunde* 2 (1790): 75-89. 'Makandal, Een neger op het eiland St. Domingo. Een waare geschiedenis', 614-26. Origineel: 'v. Merkwürdige verschwörung eines Negers, auf der Insel St. Domingo', ibidem, 172-85. 'Levensschets van de schoone Julia Gonzaga', 783-98. Origineel: 'II. Nachrichten von Julia Gonzaga', *Neuer Teutscher Merkur* 1, nr. 3 (1790): 233-50. Vooral de latere delen van de reeksen van het tijdschrift bevatten veel vertalingen, misschien om opgelopen vertragingen op te vangen. Het eerste deel van opvolger *Vaderlandsch Magazijn* (1801) bevat naast oorspronkelijke historische artikelen bijvoorbeeld slechts één vertaling, terwijl het vijfde deel (1812) bijna compleet uit vertalingen bestaat.

³⁸ Met name in de *Vaderlandsche Letteroefeningen* en de *Recensent* is het aantal vertaalde historische artikelen niet altijd even hoog. Het mengelerwerk van de *Letteroefeningen* van 1780 bevat vier historische artikelen die als vertaling konden worden aangemerkt, op een totaal van ongeveer 150.

³⁹ Joseph Eckhel, 'Beknopt overzicht der oude Penningkunde', *Tijdschrift voor Algemeene Munt- en Penningkunde* 1 (1833): 1.

⁴⁰ Het gaat om de artikelen 'Omwenteling te Rome, door Nicolaus Rienci. In den jaare 1347', 'Zamenzwering der Pazzi's tegen de Medici's, te Florence, in het jaar 1478', en 'Zamenzwering van den Marquis van Bedemar tegen de Republiek Venetien, in het jaar 1618', in *Vaderlandsch Magazijn* 2 (1803) en 3 (1805). Ze zijn overgenomen uit Friedrich Schiller, *Geschichte der merkwürdigsten Rebellionen und Verschwörungen aus den mittlern und neuern Zeiten*, deel 1 (Leipzig: Siegfried Lebrecht Grusius, 1788).

⁴¹ 'Uit, Die Darstellungen aus Nord-Deutschland, van den Domheer Dr. Meyer', *Antiquiteiten* 1 (1819): 227-48.

schappelijke bijeenkomsten, prijsvragen en boekaankondigingen. Voor het *Historisch Tijdschrift* waren ze duidelijk één van de hoofdleveranciers van letterkundige ‘nieuwsberichten’. Enkel in het *Magazijn*, dat zich op langere (achtergrond)artikelen richtte, en in Nijhoffs *Bijdragen* en de publicatiereeksen van het Utrechts Historisch Genootschap komen ze niet voor. Deze uitgaven wilden wel een uitwisseling tussen gelijkgezinden op gang brengen, maar richtten zich daarbij minder op het brengen van ‘wetenschappelijk nieuws’ uit het buitenland dan de andere historische en algemeen-culturele tijdschriften.

14

De redacteurs van de onderzochte geschiedkundige periodieken verwezen vrijwel altijd naar de oorspronkelijke bron van een vertaalde tekst. Ze namen dan wel net als algemeen-culturele tijdschriften korte berichten uit het buitenland over, in hun hang naar traceerbaarheid sloten ze aan bij een ontwikkeling in de geschiedschrijving die al in de achttiende eeuw had ingezet.⁴² De algemeen-culturele tijdschriften verwezen duidelijk minder vaak naar de bronnen van de door hen overgenomen teksten.⁴³ De redacteurs van het *Magazijn* stelden bijvoorbeeld dat ze zich niet verplicht voelden om de bronnen die ze gebruikten op te geven, omdat de naam van de schrijver ‘toch maar by den Leezer een gunstig of ongunstig vooroordeel verwekt’.⁴⁴ Wanneer de naam van de auteur als een teken van kwaliteit kon worden opgevat, maakten redacteurs soms een uitzondering door bijvoorbeeld schrijvers als Friedrich Schiller en Christoph Wieland wel te noemen.⁴⁵ Ook bij andere teksten maakte met name het *Magazijn* soms uitzonderingen, maar waarom daarvoor is gekozen, is niet te achterhalen. Meestal ging het de algemeen-culturele tijdschriften in ieder geval vooral om de inhoud van de teksten, en niet om de traceerbaarheid van de gepresenteerde informatie.

SELECTEREN

De vertaalpraktijken van negentiende-eeuwse tijdschriftredacties omvatten meer dan alleen het overzetten van een tekst naar een andere taal. Eerst moesten relevante teksten worden geselecteerd, en bij het vertalen daarvan moest de redacteur

⁴² Verschaffel, *De Hoed en de Hond*, 241-45.

⁴³ Hoe normaal het was om teksten te vertalen zonder dat te noemen, blijkt wel uit de toevoeging bij een titel in het mengelwerk van de *Recensent*: ‘Lize, Pauline en Leopold [...] (Niet vertaald.)’, *Recensent* 7 (1814): 438-46.

⁴⁴ ‘Voorrede’, *Algemeen Magazijn* 1 (1785): iv.

⁴⁵ ‘Inleidende schets van de grondlegging deezer republiek (Uit het Hoogduitsch van Wieland.)’, *Algemeen Magazijn* 3 (1788): 625-46, ‘Deerlijk lot der stad Maagdenburg, in den dertigjarigen oorlog (*)’, *Vaderlandsch Magazijn* 4 (1807): 537-48. In de voetnoot bij de titel: ‘Ontleend uit Schiller’s *Geschichte des dreyssigjährigen kriegs*, Erster Theil, 349 folg.’; ‘Dood van Gustaaf Adolf, Koning van Zweden. Uit Schillers *Geschichte des dreyssigjährigen Kriegs*, Th. II. Seite 180. ff.’, *Vaderlandsch Magazijn* 5 (1812): 265-98.

vervolgens rekening houden met zijn doelpubliek. De onderzochte periodieken geven slechts sporadisch aan waarom ze ervoor kozen om een bepaalde vertaling te plaatsen, maar over het algemeen lijken de vertaalde teksten in de *Recensent*, de *Letteroefeningen* en het *Magazijn* 'lering en vermaak' tot doel te hebben, wat zich uitte in een zo divers en afwisselend mogelijk aanbod.⁴⁶ De specialistische tijdschriften waren opgericht ter gemeenschapsvorming en als 'bewaarplaats' voor de vele bronnenpublicaties en verhandelingen die vanaf de jaren 1830 werden uitgebracht, en zij beperkten zich daarom tot informatievoorziening rondom een afgebakend thema.⁴⁷ Het *Magazijn* en het *Historisch Tijdschrift* namen een tussenpositie in door kennisoverdracht met vermaak te combineren: het *Magazijn* wilde de lezer volgens de voorrede bij de eerste uitgave 'op eene verlustigende wyze met de beoefening der Letteren gemeenzaamer' maken, terwijl ook het *Historisch Tijdschrift* het 'dorre en geleerde' met onderhoudende elementen poogde te verenigen.⁴⁸

Soms gaf de redacteur of vertaler in een voetnoot een reden voor het vertalen van een artikel. De kwaliteit van de vertaalde tekst speelt in deze argumenten een hoofdrol, al werd dat begrip breed opgevat: algemeen-culturele tijdschriften plaatsten teksten omdat ze 'waar' en 'behartenswaardig' waren, omdat 'nog geene zo echte en omstandige Geschiedenis deezer onderneeming bekend is', of omdat de tekst 'beter' is dan de 'veele nietsbetekenende werkjes der Britten en Duitschers [die wij] op onzen bodem overplanten'.⁴⁹ Uiteindelijk valt bij deze tijdschriften vooral de grote variëteit aan onderwerpen van vertaalde artikelen op. Hoogstens kan geconcludeerd worden dat de meeste vertaalde historische teksten betrekking hebben op de West-Europese of antieke geschiedenis en dat ze zich op een glijdende schaal bevinden van ernstige onderwerpen tot historische anekdotiek. De thema's lopen uiteen van 'de handelgemeenschap der ouden met de binnenste gedeelten van Africa' en de 'algemeene geschiedenis van Europa zedert het jaar 476 tot aan den Westphaalschen vrede' tot 'de vastenavond-vermakelijkheden te Rome, op het laatst der achttiende eeuw' en 'Byzonderheden wegens de Vestiging van der Jesuiten Heerschappye in Paraguay'.⁵⁰

46 Toch publiceerden de algemeen-culturele tijdschriften ook vertalingen met een minder 'verlustigende' inslag. Zie bijv. 'Oudheden in Noord-Amerika', *Recensent* 15 (1822): 380-92.

47 Fagel, 'Historische tijdschriften', 346-48.

48 'Voorrede', *Algemeen Magazijn* 1 (1795): ii; *Historisch Tijdschrift* 1 (1841): 1.

49 'Aan den redacteur van den Recensent, ook der recensenten', *Recensent* 7 (1814): 389; 'Echt verhaal van de laatste onderneming van den praetendent in Engeland in den jaare 1745 en 1746', *Algemeen magazijn* 2 (1787): 662; 'Over de onschuld, den dood en het karakter van koningin Maria. Getrokken uit Stuarts geschiedenis van Schotland', *Algemeen Magazijn* 3 (1788): 93.

50 De titels zijn respectievelijk afkomstig uit: *Vaderlandsche Letteroefeningen* (1794): 251-55; *Nieuw Algemeen Magazijn van Wetenschap, Konst en Smaak* 1 (1792): 79-130; *Recensent* 27 (1834): 404-7; en *Vaderlandsche Letteroefeningen* 4 (1770): 541-53.

Dat nationalistische motieven vanaf het einde van de achttiende eeuw meer invloed kregen, is te zien aan een anonieme vertaling van een Duitstalig artikel over Reinaert de Vos, die in het *Magazijn* van 1797 verscheen.⁵¹ Het eveneens anonieme Duitse origineel bestaat grotendeels uit een vertaling van een Frans-talig hoofdstuk uit een boek van de historicus Pierre Le Grand d'Aussy, maar wijkt op verschillende fundamentele punten af.⁵² De Duitse auteur vertaalde de Franse brontekst met het verhaal over de vos bijna letterlijk, maar beantwoordde de vraag 'of de Fabel van Reineke de Vos oorspronkelijk een Duitsch of Fransch of Nederlandsch product zy' compleet anders dan Le Grand. Hij herschikte de analytische onderdelen van het Franstalige artikel en betoogde vervolgens dat de Reinaertfabels in de Lage Landen uit volksliederen over een sluw middeleeuws politicus genaamd Reginard zouden zijn ontstaan, terwijl Le Grand juist had betoogd dat ze waren gebaseerd op Indische fabels.⁵³ De vertaalde tekst is de oudste Nederlandse publicatie over de Reinaertstof, en een voorbode van de internationale literatuurhistorische wedloop die vanaf 1810 onder Franse, Nederlandse, Belgische en Duitse filologen uitbrak. In deze concurrentiestrijd ging het om de vraag welk modern land zichzelf de erfgenaam van de Reinaertfabels en andere middeleeuwse teksten mocht noemen.⁵⁴ Nationalisme speelde dus een rol in het ontstaan van de Duitse bewerking van Legrands tekst, maar ook in de keuze van de redacteur om deze voor een Nederlands publiek te vertalen.

Bij de historische tijdschriften is een duidelijkere lijn te herkennen in de onderwerpen van artikelen die voor vertaling werden geselecteerd. Behalve het erg internationaal georiënteerde *Tijdschrift voor Munt- en Penningkunde*, dat berichten over nieuwe muntontdekkingen uit heel de wereld publiceerde, richtten deze tijdschriften zich vooral op de vaderlandse geschiedenis. *Antiquiteiten* richtte zich bijvoorbeeld sterk op Noord-Nederlandse oudheden en drukte vertalingen af van Duitse krantenartikelen en een boekhoofdstuk over oudheidkundige ontdekkingen die vergelijkbaar waren met Noord-Nederlandse vondsten.⁵⁵ Ook het *Historisch Tijdschrift* richtte zich hoofdzakelijk op 'de geschiedenis, statistiek en oudheden van ons vaderland', en ook hier blijken vertalingen vaak enige bete-

51 'Reineke's biecht en bedevaart, nevens een kort onderzoek over den oorsprong van den roman van Reineke de vos', *Nieuw algemeen Magazijn* 4 (1797): 125-38.

52 'Reineke's Beichte und Wallfahrt. Nebst einer kurzen Untersuchung über den Ursprung des Romans von Reineke Fuchs', *Neue Teutsche Merkur* 2 (1795): 113-29.

53 'Reineke's biecht en bedevaart', 132-136; Pierre-Jean-Baptiste Le Grand d'Aussy, *Fabliaux ou contes du xiie et du xiiie siècle*, deel 1 (Parijs: Eugene Onfroy, 1779): 394.

54 Joep Leerssen, *De bronnen van het vaderland. Taal, literatuur en de afbakening van Nederland, 1806-1890* (Nijmegen: Vantilt, 2006), 22-32.

55 'Over nieuws [sic] ontdekte houtene bruggen, door een veen in het Diepholtsche [...] (Uit het Hoogduitsch)', *Antiquiteiten* 1 (1819): 165-73; 'Uit, Die Darstellungen aus Nord-Deutschland'.

kenis voor de vaderlandse geschiedenis te hebben.⁵⁶ Een lange vertaling van een Franse tekst over de orde van het gulden vlies heeft bijvoorbeeld een Nederlandse relatie omdat de auteur beredeneerde dat koning Willem I gemachtigd *leek* te zijn ('semblait autorisé') om zich grootmeester van de orde te noemen. Visschers trouw aan de koning kwam tot uiting in zijn iets daadkrachtigere vertaling, waarin hij het afzwakkende 'lijken' liet vallen en simpelweg stelde dat de koning 'ge-regtigd' was om zich tot grootmeester te verklaren.⁵⁷

Dergelijke aanpassingen kwamen vaker voor. Zoals ook in vertalingen van literair werk gebruikelijk was, werden teksten niet altijd letterlijk vertaald, maar aangepast aan het doelpubliek.⁵⁸ Desalniettemin vertaalden de redacteurs van de onderzochte tijdschriften tot het einde van de achttiende eeuw nog relatief trouw. Vanaf 1800 namen hun nationalistische sentimenten echter toe: wanneer de nationale eer of de protestantse religie bedreigd werden, kwamen redacteurs van zowel historische als algemeen-culturele tijdschriften in het geweer. Bij de stelling dat er met het werk van Hugo de Groot 'weinig gewonnen' was, tekende het *Magazijn* in 1807 aan dat het zowel aan 'de eer van ons vaderland, als aan de inspraak van ons hart, en aan onze overtuiging te kort [zou] doen' om bij deze stelling geen protest aan te tekenen.⁵⁹ In het *Historisch Tijdschrift* stelde de vertaler van een tekst over een protestantse gemeenschap in België expliciet dat 'het verschil in godsdienstige meening onze wijze van voorstelling eenigszins gewijzigd heeft'.⁶⁰ Bij een vergelijking met de originele Belgische tekst blijkt dat de hervormde godsdienst in de vertaling daadwerkelijk veel positiever is neergezet. Zo is de 'funeste influence' van het protestantisme in de Nederlandse versie vertaald als 'heilzame sporen', terwijl gevluchte protestanten 'de ongelukkigen' en 'onze vlugtelingen' werden genoemd.⁶¹

De historische tijdschriften richtten zich in hun aanpassingen ook op vakspecifieke zaken. Aan de vertaalde hoofdstukken van het numismatische standaard-

⁵⁶ *Historisch Tijdschrift* 1 (1841): 1.

⁵⁷ André Borel d'Hauterive, 'Histoire de l'ordre de la toison d'or', *Revue historique de la noblesse* 2 (1841): 56; Baurel d'Hauterive [André Borel d'Hauterive], 'De orde van het gulden vlies', *Historisch Tijdschrift* 2 (1842): 44.

⁵⁸ Luc Korpel, *Over het nut en de wijze der vertalingen. Nederlandse vertaalreflectie (1750-1820) in een Westeuropees kader* (Amsterdam: Rodopi, 1992): 100-101.

⁵⁹ 'Over het ontstaan, den voortgang, en den practischen invloed der politieke theorien in Europa', *Vaderlandsch Magazijn* 4 (1807): 67.

⁶⁰ 'Over eene hervormde gemeente in de nabijheid van Oudenaarde', *Historisch Tijdschrift* 2 (1842): 118.

⁶¹ Andere voorbeelden: 's'efforçaient même d'y attirer les catholiques' wordt 'zelfs rooms-katholijken met de voortreffelijkheid der nieuwe leer zochten bekend te maken', en 'ils persévérèrent dans les erreurs auxquelles ils s'étaient attachés' wordt 'de hervormden bleven hunne beleidenis trouw'. Het origineel is: J.J. de Smet, 'Comment une communauté de calvinistes s'est-elle établie et conservée au milieu d'une population catholique, près d'Audenarde?', *Bulletins de l'Académie royale des sciences et belles-lettres de Bruxelles* 8 (1841): 338-46.

werk in het *Tijdschrift voor Munt- en Penningkunde* voegde hoofdredacteur en vertaler Van der Chijs zowel noten toe met kritiek als met aanvullingen over de situatie in Nederland en extra literatuurverwijzingen: 'Ook ons Vaderland heeft bijna jaarlijks uit zijnen grond Romeinsche munten zien te voorschijn komen', of 'Letronne, te Parijs, heeft ons daaromtrent mededeelingen toegezegd [...] waarover wij in dit Tijdschrift nader hopen te zullen handelen.'⁶² Met hun wijzigingen en opmerkingen creëerden redacteurs een nationale gemeenschap van geschiedbeoefenaren. De tekst over de Belgische protestantse gemeente in het *Historisch Tijdschrift* is bijvoorbeeld voorzien van een afsluitende alinea waarin de vertaler zegt dat hij zijn lezers helaas niet meer kan mededelen, en dat hij hoopt dat iemand onder hen zich in het onderwerp wil verdiepen.⁶³

Gelet op het nationalisme van de vroege negentiende eeuw en de grote internationale concurrentie in de historische letterkunde veranderden de redacteurs en vertalers van de onderzochte tijdschriften eigenlijk relatief weinig aan de teksten die ze vertaalden. Enkel wanneer de eer van de Nederlandse natie in hun ogen echt in het geding kwam, grepen ze in. Het auteurschap van de oorspronkelijke schrijver werd daarbij meestal erkend: als men de lopende tekst al wijzigde, gaf men meestal aan wat precies. Visscher is in dit opzicht een opvallende uitzondering.

'SELECTIEF' VERTALEN

Zeker in de historische tijdschriften was meestal duidelijk wie de oorspronkelijke 'eigenaar' van de overgenomen teksten was, doordat redacteurs bijna altijd zijn of haar naam noemden. Zelf werden ze door de aanpassingen en toevoegingen die ze aanbrachten echter ook duidelijk in de tekst zichtbaar. Overnamepraktijken waarbij de vertaler/redacteur nog meer invloed had, waren het selectief overnemen van tekstelementen en het maken van uittreksels. Daarbij werd met behulp van een in ons geval buitenlandse tekst een nieuwe tekst gecreëerd. Het resultaat was een uittreksel dat de inhoud kort en 'objectief' weergaf, of een overzichtsartikel dat juist dat deel van de originele tekst presenteerde dat voor de Nederlandse lezers van belang werd geacht.

Precies dit hergebruikgenre wordt in het voorwoord van de eerste uitgave van het *Algemeen Magazijn* beschreven. Het tijdschrift zal buitenlandse artikelen niet simpelweg vertalen, zegt de redactie, maar in plaats daarvan 'slechts de beste gedachten [...] overnemen, en dezelve zodanig bywerken en op onze wyze verkleeden, dat zy op eigen grond geteeld schynen, en de gedaante van oorspronkely-

⁶² Eckhel, 'Beknopt overzicht', 3, 14.

⁶³ 'Over eene hervormde gemeente', 120.

ke Stukken aannemen'.⁶⁴ De bronnen van deze teksten zou men niet hoeven vermelden, omdat het de lezer 'om 't even moet zyn van wien het een of ander in zulke Stukken ontleend is', zolang ze maar goed doordacht en nuttig zijn, en in een aangename stijl zijn opgesteld.⁶⁵ Hoewel enkele van de uit het buitenland overgenomen teksten in het *Magazijn* daadwerkelijk op deze manier bewerkt zijn, is het grootste deel ervan toch bijna letterlijk vertaald. De doelstelling was er dus wel, maar in de praktijk bleek het wellicht eenvoudiger om teksten letterlijk te vertalen.

De specialistische historische tijdschriften publiceerden vaker 'selectieve' vertalingen. Zo plaatste het *Tijdschrift voor Algemeene Munt- en Penningkunde* een artikel over een Nederlandse medailleur, grotendeels gebaseerd op een vertaling van een Franstalige tekst in de Belgische *Messenger des sciences et beaux arts*, waaraan de inzender ook fragmenten van andere vertaalde teksten toevoegde.⁶⁶ Hij beschrijft het werk van de leermeester van de medailleur met behulp van een Duits werk, en bij een lijst met penningen uit het oorspronkelijke artikel plaatst hij naast 'eenige kleine aantekeningen' nog een tweede lijst met munten die in de eerste lijst ontbraken. Het artikel bevat bovendien een naschrift van redacteur Van der Chijs, die nog een laatste medaille aan de opsomming toevoegde. Het doel was om een zo compleet mogelijk overzicht van munten van deze medailleur te verkrijgen, en op basis daarvan selecteerde men uit andere bronnen.

Een ander voorbeeld biedt de rubriek met gemengde berichten over buitenlandse wetenschappelijke bijeenkomsten, prijsvragen en boekaankondigingen in *Antiquiteiten*. Soms nam redacteur Westendorp uit artikelen in de *Leipziger Literaturzeitung* niet het hele bericht over, maar vertaalde hij enkel de relevantste zinnen. Zo bevat een bericht, gebaseerd op Duitse 'Miscellen aus Dänemark' wel informatie over lezingen over Noorse sagen, maar niet over verhandelingen met recentere geschiedkundige onderwerpen of de andere mededelingen uit het oorspronkelijke bericht.⁶⁷ Het verst ging deze manier van werken in Visschers *Historisch Tijdschrift*. Zoals een collega het na het overlijden van Visscher in een levensbericht verwoordde: 'hij sloeg den arbeid van alle ploegers op den akker der wetenschap gade, [en] bij den oogst gaf hij naauwlettend acht, wat er voor hem nuttig-bruikbaar op elks grond gewassen was, en dat legde hij op in zijne rijke voorraadschuur'.⁶⁸ Met zijn drang om een zo compleet mogelijk en regelmatig

64 'Voorrede', *Algemeen Magazijn* 1 (1785): iv.

65 Ibidem.

66 'Iets over den Nederlandschen stempelsnijder of medailleur Theodorus van Berckel', *Tijdschrift voor algemeene Munt- en Penningkunde* 1 (1838): 222. Grotendeels gebaseerd op: 'Notice sur la vie et les travaux du graveur T. V. van Berckel', *Messenger des Sciences et Beaux Arts* 6 (1829-30): 452-58.

67 *Antiquiteiten* 1 (1819), 339-40. Gebaseerd op: 'Miscellen aus Dänemark', *Leipziger Literatur-Zeitung, Intelligenz-Blatt*, 1819, nr. 158: 1257-60.

68 J. Wap, 'Lodewijk Gerard Visscher', *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde*, 1859: 74.

verschijnend overzicht te bieden van nieuwe en relevante historische publicaties, was Visscher een vroege vertegenwoordiger van de midden-negentiende-eeuwse beweging om omvangrijke bibliografische overzichten van wetenschappelijke publicaties aan te leggen.⁶⁹

20

Vrijwel ieder nummer van zijn periodiek bevatte door Visscher geselecteerde en vertaalde buitenlandse tekstfragmenten, naast besprekingen van buitenlandse, met name Belgische tijdschriften waarin hij opsomde welke ‘artikelen van streng historischen aard’ ze bevatten.⁷⁰ Daarnaast maakte hij lijsten met nieuwe historische werken en korte boekbesprekingen, die hij vooral overnam uit het Duitse *Serapeum. Zeitschrift für Bibliothekwissenschaft, Handschriftkunde und ältere Literatur*. De ‘Aankondiging van nieuwe historische werken’ in nummer 11 van 1841 bevat bijvoorbeeld een lijst met veertien referenties die alle door Visscher zijn verzameld uit aflevering 15 tot en met 21 van *Serapeum* van datzelfde jaar.⁷¹ Soms gaf hij daarbij ook zijn eigen mening. Aan een advertentie die hij gedeeltelijk overnam, voegde hij toe dat de geschiedbeoefening in Nederland te ‘dor’ zou zijn en daarom zou profiteren van aanschouwelijkere werken zoals het genoemde boek.⁷² Visscher nam dus uit de lange lijsten met referenties van het Duitse tijdschrift enkel datgene waarvan hij dacht dat het relevant was, en kwam zo tot een soort selectieve nadruk van deze bibliografische gegevens.

Niet enkel Visscher, maar de gehele negentiende-eeuwse geschiedwetenschap was bezeten van een verzamelfilosofie die bepaalde dat alles wat als bron kon dienen, bewaard en toegankelijk gemaakt moest worden.⁷³ Dit gold ook voor uit het buitenland afkomstige gegevens die voor de beoefening van de ‘eigen’ geschiedenis van belang waren. Nijhoffs *Bijdragen* en de *Kronijk* van het Historisch Genootschap plaatsten dan wel geen complete vertaalde artikelen of nadrukken zoals de andere periodieken, ze vertaalden wel *fragmenten* van teksten. Hun auteurs doorzochten publicaties als de *Urkundenbücher* van de Duitse historicus Theodor Lacomblet op middeleeuwse oorkondes over het latere Nederland, waarna ze lijsten van deze bronnen opstelden, vergezeld van vertalingen van de Duitstalige inhoudsomschrijving uit het *Urkundenbuch*.⁷⁴

69 Csiszar, *The scientific journal*, 223-25. Zie ook Jonathan R. Topham, ‘Anthologizing the book of nature. The origins of the scientific journal and circulation of knowledge in late Georgian Britain’, in *The circulation of knowledge between Britain, India and China. The early-modern world to the twentieth century*, red. Bernard Lightman, Gordon McOuat en Larry Stewart (Leiden: Brill, 2013): 119-20.

70 Visscher, ‘Beoordeeling’, *Historisch Tijdschrift* 2 (1842): 109.

71 *Historisch Tijdschrift* 1 (1841): 83.

72 ‘Nieuwe historische werken. Griekenland en Rome’, *Historisch Tijdschrift* 1 (1841): 83.

73 Huistra, ‘Bouwmeesters, zedenmeesters’, 163.

74 Lijsten met ‘Nederlandse’ bronnen in Lacomblets werk zijn zowel opgenomen in de *Kronijk*, jaargang 3 (1847), als in de jaargangen 1844, 1847 en 1859 van de *Bijdragen*.

Dergelijke overzichten waren erg arbeidsintensief. In de *Bijdragen* bood de predikant en historicus Guillaume Delprat bijvoorbeeld een opsomming van alle voor Nederlandse historici relevante bronnen die werden genoemd in de duizenden pagina's van de eerste tien jaargangen van het *Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtkunde*.⁷⁵ Met behulp van dergelijke lijsten zou volgens de *Kronijk* uiteindelijk een overzicht moeten ontstaan van 'alle gedrukte diplomata, welke tot de geschiedenis der Noord-Nederlandsche gewesten betrekkelijk, en in de verschillende, zoo binnen- als buitenlandsche verzamelingen' te vinden waren.⁷⁶ Via deze overzichten moesten de buitenlandse bronnen dus in de Nederlandse geschiedschrijving worden ingeleid.

21

HET MAKEN VAN UITTREKSELS EN BOEKBESPREKINGEN

De voor de redacteurs meest arbeidsintensieve manier om teksten uit het buitenland in hun tijdschriften te integreren, was het maken van uittreksels en boekbesprekingen. Ook hier moest worden bepaald welke informatie aan het doelpubliek werd doorgegeven, en grepen redacteurs vaak terug op het vertalen van fragmenten van de besproken teksten. De historische tijdschriften bevatten vaak minder vertaalde tekstfragmenten en meer eigen interpretatie van de besproken werken dan de algemeen-culturele tijdschriften. De uittreksels in laatstgenoemde periodieken bestaan meestal grotendeels uit vertaalde fragmenten. Zo is een uittreksel van een boek over de geschiedenis van de Jezuïeten in de *Letteroefeningen* opgebouwd uit grote blokken vertaalde tekst, gevolgd door een korte, door de samensteller geschreven conclusie waarin hij op de besproken gebeurtenissen reflecteert.⁷⁷ De redacteurs van de *Recensent* gingen zelfs op dezelfde manier te werk terwijl ze expliciet stelden dat hun uittreksel uit een boek van Madame de Staël 'met veel bekorting, en behoud alleen van het wezenlijke' was geschreven.⁷⁸ Uit het originele boek selecteerden ze verschillende hoofdstukken, waaruit ze bij het vertalen enkele uitweidingen van de auteur weglieten. De 70% die van de oorspronkelijke tekst overbleef werd vervolgens vertaald en van enkele aanvullende opmerkingen voorzien.

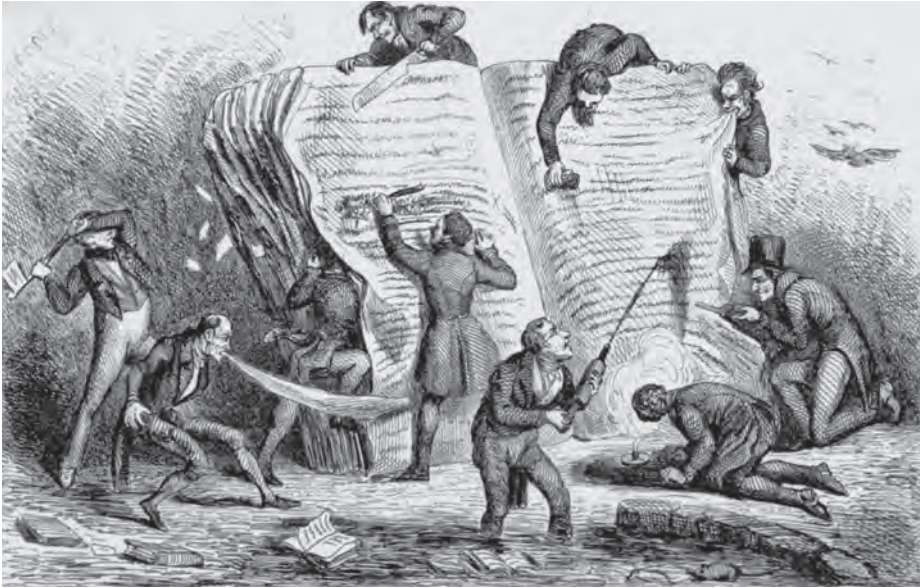
Uittreksels waren zowel in historische als in algemeen-culturele tijdschriften een belangrijke bron van informatie over nieuwe buitenlandse boeken. Soms werden daarom ook uittreksels zelf uit buitenlandse periodieken overgenomen en vertaald. De *Hallische Literaturzeitung* publiceerde bijvoorbeeld in mei 1815

75 G.H.M. Delprat, 'Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtkunde [...] Bd. 1-4, [...] Bd. 5-10', *Bijdragen* 9 (1854): 1-28.

76 *Kronijk van het Historisch Gezelschap te Utrecht* 3 (1847): 42-43.

77 'Eenige Byzonderheden wegens de Vestiging van der Jesuiten Heerschappye in Paraguay', *Vaderlandsche Letteroefeningen* 4 (1770): 552-53.

78 'Over de voornaamste tijdvakken en grondleggers der letterkunde van Duitschland', *De Recensent* 7 (1814): 349.

Afb. 3 Recensenten gaan een boek te lijf: ze brengen wijzigingen aan en knippen naar hartenlust in de tekst. Gravure door Johan Wilhelm Kaiser, in *De Gids* van 1839.

een Duitstalig uittreksel over een Franstalig boek, dat de *Recensent* nog in hetzelfde jaar in een verkorte, Nederlandstalige versie overnam.⁷⁹ Net als bij het artikel over de Belgische protestantse gemeenschap in het *Historisch Tijdschrift* kon de Nederlandse vertaler ook hier op het gebied van de religie zijn afwijkende mening niet onderdrukken. ‘Daar wij enkel de historie wilden opgeven’ onthield hij zich van commentaar, maar bij het oordeel van de Franse auteur over het edict van Nantes en over de Bijbelvertaling van Luther moest hij enkele zaken ‘tot voorkoming van misverstand [...] met een enkel woord aanmerken’.⁸⁰ Verder gaf hij daadwerkelijk alleen de historische informatie uit het oorspronkelijke boek weer, onder andere door achtergrondinformatie over de auteur van het boek en de mening van de Duitse recensent weg te laten. Zo presenteerde de Nederlandstalige

79 ‘Jacques-Benigne Bossuet. Levensberichten aangaande dezen beroemden bisschop van Meaux [...]’, *De Recensent* 8 (1815): 561-77. Gebaseerd op: ‘Versailles, b. Lebel: Histoire de J(acques) B(enigne) Bossuet [...]’, *Allgemeine Literatur-Zeitung* 1815, band 2, nr. 110: 97-104; nr. 111: 105-10; nr. 112: 113-16.

80 ‘Jacques-Benigne Bossuet’, 574. Met betrekking tot het edict van Nantes voegt de Nederlandse auteur bijvoorbeeld een literatuurverwijzing toe naar ‘iets anders, uit *echte bronnen geput*’. Ibidem, 572.

tekst in plaats van een vertaalde boekbespreking eerder de historische informatie die uit het oorspronkelijke boek kon worden opgemaakt – voorzien van enkele religieuze kanttekeningen.

Hoewel uit voorgaand voorbeeld blijkt dat ook algemeen-culturele tijdschriften soms historische feiten uit de besproken werken poogden te abstraheren, kwam deze praktijk vooral bij de specialistische tijdschriften voor. Zij bewerkten buitenlandse teksten in hun uittreksels duidelijk ingrijpend. Een uittreksel van een Duitstalig boek over prehistorische vondsten bestaat in *Antiquiteiten* bijvoorbeeld uit een samenvatting van het gehele besproken werk, dat van ruim honderd naar drie pagina's is teruggebracht. Het uittreksel bevat nauwelijks letterlijk vertaalde fragmenten, en het verwijst naar paragrafen en paginanummers in het origineel. Door de belangrijkste conclusies van het Duitse werk op die manier in een uittreksel te presenteren, 'wordt de rijkdom onzer denkbeelden en kundigheden op eene gemakkelijke wijze vermenigvuldigd', aldus Westendorp, de redacteur van *Antiquiteiten*.⁸¹ Hij had zijn tijdschrift, het eerste van zijn soort in Nederland, duidelijk vanuit vaderlandslievende overtuiging opgericht: na de Franse overheersing kon Nederland volgens hem eindelijk weer zijn eigen weg volgen en op zoek gaan naar zijn geschiedenis.⁸² Zijn uittreksel had dus vooral tot doel de Nederlandse geschiedbeoefening op een eenvoudige manier en met behulp van buitenlands werk te versterken.

Ook de boekbesprekingen in de *Bijdragen* moesten een overzicht bieden van nieuwe werken over de vaderlandse geschiedenis, en daarvoor was volgens hoofdredacteur Nijhoff in het bijzonder 'het geen tot opheldering daarvan in Buitenlandsche Geschriften voorkomt' van belang.⁸³ Nijhoff richtte zich in zijn uittreksels op de delen van de tekst die 'geacht kunnen worden op de geschiedenis van Noord-Nederland betrekking te hebben'.⁸⁴ Uit deze delen nam hij fragmenten over die hij vertaalde, maar met deze vertalingen creëerde hij wel een eigen narratief. Hij extraheerde de voor hem relevante historische feiten uit het buitenlandse werk en verbond deze met de Nederlandse historiografie om duidelijk te maken hoe ze het bekende geschiedverhaal konden aanvullen of verbeteren. Een uitgave van de correspondentie van Willem van Oranje door de Belgische rijksarchivaris Louis-Prospér Gachard besprak hij bijvoorbeeld aan de hand van de *préface* van het werk, die het 'den verslaggever gemakkelijk [maakt], het een en ander uit den rijken inhoud dezer kostbare verzameling mede te deelen'.⁸⁵ Nijhoff baseerde zich op de inleiding, maar liet de al te specifieke politieke verhoudingen weg terwijl

⁸¹ W. [Westendorp], 'Het Rubenthal', *Antiquiteiten* 3 (1826): 160.

⁸² Wouter Arentzen, *Nicolaus Westendorp, 1773-1836. Een uitmuntend oudheidkundige* (Utrecht: eigen beheer, 2009): 273.

⁸³ [I.A. Nijhoff], 'Voorberigt', *Bijdragen* 1 (1837): iv.

⁸⁴ Nijhoff, 'Messenger des sciences historiques et Archives des arts en Belgique, 1848 [...]', *Bijdragen* 7 (1850): 34.

⁸⁵ Nijhoff, 'Correspondance de Guillaume le Taciturne [...]', *Bijdragen* 8 (1852): 71.

Afb. 4 Gijsbert Buitendijk Kuyk, portret van Isaac Nijhoff (ca. 1840). (*Collectie Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie*)

hij extra citaten uit de eigenlijke bronnen invoegde, misschien om de tekst waarheidsgetrouwer te maken. Door de besproken bronnen in verband te brengen met het werk van Groen van Prinsterer, de Nederlandse uitgever van bronnen uit het Koninklijk Huisarchief, benadrukte Nijhoff tegelijkertijd hoe ze konden dienen om lacunes in de kennis over Willem van Oranje op te vullen.⁸⁶

Nog verder ging Nijhoff bij een bronnenuitgave van Gachard die hij niet zozeer samenvatte, maar gebruikte om tot 'eene juiste voorstelling' te komen van enkele veldslagen tijdens de Tachtigjarige Oorlog, omdat die nog niet uit het werk van andere Nederlandse historici duidelijk was geworden.⁸⁷ Deze manier van werken past in de doelstelling van het tijdschrift. De *Bijdragen* moesten een 'centrale verzamelplaats' zijn voor primair bronnenmateriaal, een bewaarplek voor de 'bouwstoffen' van een in de toekomst te schrijven vaderlandse geschiedenis.⁸⁸ Daartoe publiceerde het tijdschrift naast boekbesprekingen vooral veel bronnen, die in hun geheel werden afgedrukt en waaruit Nijhoffs medegeschiedschrijvers zelf de

⁸⁶ Ibidem, 70-81.

⁸⁷ Nijhoff, 'Correspondance du duc d'Albe sur l'invasion du comte Louis de Nassau en Frise, en 1568, et les batailles de Heyligerlée et de Gemmingen [...]', *Bijdragen* 7 (1850): 126.

⁸⁸ Huistra 'Bouwmeesters, zedenmeesters', 371-72.

relevante feiten moesten selecteren. Volgens Pieter Huistra beperkte Nijhoff zich in zijn boekbesprekingen meestal tot het geven van samenvattingen waaruit vooral de inhoud van het boek duidelijk moest worden.⁸⁹ Als het over buitenlandse boeken ging, was Nijhoff echter degene die bepaalde welke 'bouwstenen' daaruit zouden gaan bijdragen aan het bouwwerk van de Nederlandse geschiedschrijving.

CONCLUSIE

Met zijn vele uit het buitenland afkomstige teksten en tekstfragmenten lijkt het *Historisch Tijdschrift* van Lodewijk Visscher een overgangproduct tussen het invloedrijke algemeen-culturele tijdschrift en het op historici gerichte vaktijdschrift. Andere vroege historische tijdschriften hadden een vergelijkbare aandacht voor de voortbrengselen van buitenlandse vakgenoten. In dit artikel brachten we in kaart in hoeverre en op welke manier vijf van deze historische tijdschriften en drie algemeen-culturele periodieken teksten over geschiedenis uit buitenlandse publicaties overnamen. Ook vroegen we ons af hoe deze hergebruikpraktijken geïnterpreteerd kunnen worden.

Deze verkenning heeft een nieuw perspectief geboden op de ontwikkeling van de geschiedwetenschap in de periode vóór haar professionalisering, van 1780 tot 1860. De redacteurs van vroege historische tijdschriften bouwden voort op de buitenlandse interesse van de populaire algemeen-culturele tijdschriften door – anders dan eerdere wetenschappelijke periodieken – vertalingen, uittreksels en onvertaalde tekst uit buitenlandse publicaties over te nemen. Historische periodieken selecteerden wel strenger welke teksten ze overnamen en ze gingen kritischer met deze teksten om. Hun redacteurs kozen meestal voor onderwerpen die duidelijker verband hielden met de geschiedenis van hun vaderland, en ze kozen er vaker voor om enkel de fragmenten over te nemen die ze voor hun publiek relevant achtten. Daarbij werd het auteurschap van de oorspronkelijke schrijver wel erkend: men gaf aan *wat* men wijzigde en men zorgde ervoor dat de geboden informatie traceerbaar was.

Algemeen-culturele tijdschriften pasten buitenlandse teksten weinig aan, al maakten ze vaak een uitzondering voor vermeende aanvallen op de nationale eer. Dit gold ook voor de onderzochte historische tijdschriften, maar bij hen was informatievoorziening belangrijker dan vermaak. Hun redacteurs wijzigden teksten daarom vaak ingrijpend door ze aan te vullen met extra informatie. Door hun ingrepen in de tekst waren ze nadrukkelijker als redacteur in het tijdschrift aanwezig dan hun collega's van de algemeen-culturele tijdschriften. Redacteurs als Visscher, maar in het bijzonder Nijhoff, traden op als 'redacteur-selecteur'. Onderhevig aan de negentiende-eeuwse geschiedkundige verzameldrang doorzochten ze buitenlandse publicaties op nieuwe historische feiten voor hun 'ver-

⁸⁹ Ibidem, 374.

zamelingen': voor de lezers van zijn *Bijdragen* dolf Nijhoff uit buitenlandse publicaties enkel de feiten op die van nut zouden zijn voor de 'definitieve' Nederlandse geschiedenis die men in de toekomst zou schrijven.

Zo nam de tijdschriftredacteur in de vroege negentiende eeuw een invloedrijke positie in als *gatekeeper* van de Nederlandse historische wereld. Mensen als Nijhoff en Visscher ontwikkelden in deze periode een redactionele praktijk rond het toe-eigenen van buitenlandse kennis voor de geschiedschrijving van de eigen natie. In het spanningsveld tussen het zich in toenemende mate aftekenende en groeiende nationale publiek enerzijds en de internationale kennisuitwisseling anderzijds bepaalden zij welke kennis de oversteek naar het Nederlandse publiek maakte en hoe deze kennis geïnterpreteerd moest worden. Dat was bovenal, zo toonde dit artikel, een creatief proces. Door buitenlandse teksten te selecteren, te annoteren, te vertalen, samen te voegen en te bespreken waren zij méér dan alleen maar passieve mediators tussen binnen- en buitenland. Zij voorzagen de eigen natie ook van nieuwe, aan haar aangepaste historische kennis.

BIBLIOGRAFIE

- Aerts, Remieg. *De letterheren. Liberale cultuur in de negentiende eeuw. Het tijdschrift 'De Gids'*. Amsterdam: Meulenhoff, 1997.
- Arentzen, Wouter. *Nicolaus Westendorp, 1773-1836. Een uitmuntend oudheidkundige*. Utrecht: eigen beheer, 2009.
- Bresslau, Harry. *Geschichte der 'Monumenta Germaniae historica'*. Hannover: Hahn, 1921.
- Csiszar, Alex. *The scientific journal. Authorship and the politics of knowledge in the nineteenth century*. Chicago: University of Chicago Press, 2018.
- Delprat, C.C. *De geschiedenis der Nederlandsche geneeskundige tijdschriften van 1680-1857*. Amsterdam: Ellerman, Harms en Co., 1927.
- Dorsman, L.J., en E. Jonker. *Anderhalve eeuw geschiedenis. (Nederlands) Historisch Genootschap, 1845-1995*. Den Haag: Nederlands Historisch Genootschap, 1995.
- Dorsman, L.J. 'De nieuwe eruditie. Het ontstaan van een historisch bedrijf'. In *De palimpsest. Geschiedschrijving in de Nederlanden, 1500-2000*, red. Jo Tollebeek, Tom Verschaffel en Leonard Wessels, 159-76. Hilversum: Verloren, 2002.
- Fagel, Roland. 'Historische tijdschriften in Nederland (1835-1848). Arnhem, Utrecht, Leiden'. *Tijdschrift voor Geschiedenis* 99 (1986): 341-66.
- Huistra, Pieter. 'Bouwmeesters, zedenmeesters. Geschiedbeoefening in Nederland tussen 1830 en 1870'. Proefschrift, KU Leuven, 2013.
- Jardine, Lisa. *Going Dutch. How England plundered Holland's glory*. Londen: Harper Collins, 2008.
- Johannes, Gert-Jan. *De barometer van de smaak. Tijdschriften in Nederland, 1770-1830*. Den Haag: Sdu, 1995.
- Kloek, J.J., en W.W. Mijnhardt. *1800. Blauwdrukken voor een samenleving*. Den Haag: Sdu, 2001.
- Korpel, Luc. *Over het nut en de wijze der vertalingen. Nederlandse vertaalreflectie (1750-1820) in een Westeuropees kader*. Amsterdam: Rodopi, 1992.
- Leerssen, Joep. *De bronnen van het vaderland. Taal, literatuur en de afbakening van Nederland, 1806-1890*. Nijmegen: Vantilt, 2006.
- Olohan, Maeve. 'Gate-keeping and localizing in scientific translation publishing. The case of Richard Taylor and *Scientific Memoirs*'. *British Journal for the History of Science* 47 (2014): 433-50.

- Rigney, Ann. *Imperfect histories. The elusive past and the legacy of Romantic historicism*. Ithaca, NY: Cornell University Press, 2001.
- Schriks, Chris. *Het kopijrecht, 16de tot 19de eeuw*. Zutphen: Walburg Pers, 2004.
- Topham, Jonathan R. 'Science, print, and crossing borders. Importing French science books into Britain, 1789-1815'. In *Geographies of 19th-century science*, red. David Livingstone en Charles Withers, 311-44. Chicago: University of Chicago Press, 2011.
- . 'Anthologizing the book of nature. The origins of the scientific journal and circulation of knowledge in late Georgian Britain'. In *The circulation of knowledge between Britain, India and China. The early-modern world to the twentieth century*, red. Bernard Lightman, Gordon McOuat en Larry Stewart, 119-52. Leiden: Brill, 2013.
- Vandendriessche, Joris. *Medical societies and scientific culture in nineteenth-century Belgium*. Manchester: Manchester University Press, 2018.
- Verschaffel, Tom. *De hoed en de hond. Geschiedschrijving in de Zuidelijke Nederlanden, 1795-1794*. Hilversum: Verloren, 1998.
- Vis, G.J. 'De jongste van de klas. L.G. Visscher (1797-1859) tussen literatuur en wetenschap'. *De Negentiende Eeuw* 19 (1995): 97-108.
- Watts, Ian. "'We want no authors". William Nicholson and the contested role of the scientific journal in Britain, 1797-1813'. *British Journal for the History of Science* 47 (2014): 397-419.
- Weel, Adriaan van der. 'Nineteenth-century Dutch attitudes to international copyright'. *Publishing History* 47 (2000): 31-44.
- Weijermars, Janneke. 'Verbaal geweld in de Nederlandse literaire kritiek. Het Brusselse tijdschrift *De Argus*, 1825-1826'. *Werkwinkel. Tijdschrift voor Nederlandse en Zuid-Afrikaanse Studies* 6 (2011): 65-92.
- . *Stiefbroeders. Zuid-Nederlandse letteren en natievorming onder Willem I, 1814-1834*. Hilversum: Verloren, 2012.

Wouter Egelmeers was tot begin 2019 als wetenschappelijk medewerker verbonden aan de onderzoeksgroep Cultuurgeschiedenis vanaf 1750 van de KU Leuven, waar hij voor het project *Piraterij of kennisverspreiding? Een geschiedenis van de contrefaçon in de wetenschap, 1790-1890* onderzoek deed naar de wetenschappelijke publicatiecultuur en piraterij in de negentiende eeuw. Hij studeerde geschiedenis aan de Radboud Universiteit in Nijmegen, en aan de Humboldt Universität en de Freie Universität in Berlijn. Vanaf 2019 is hij promovendus op het B-Magic-project *Education through images. The magic lantern in Belgian schools, 1830-1940*. Hij onderzoekt in dit project de impact van het eerste visuele massamedium, de toverlantaarn, op het Belgische onderwijs.

Joris Vandendriessche is postdoctoraal onderzoeker van het FWO Vlaanderen aan de onderzoeksgroep Cultuurgeschiedenis vanaf 1750 van de KU Leuven. Hij publiceerde eerder *Medical societies and scientific culture in nineteenth-century Belgium* (Manchester University Press, 2018) en *Zorg en wetenschap. Een geschiedenis van de Leuvense academische ziekenhuizen in de twintigste eeuw* (Universitaire Pers Leuven, 2019). Zijn huidige onderzoek omvat de studie van publicatiecultuur in de negentiende-eeuwse wetenschap, met een focus op praktijken van nadruk en herdruk in de disciplines van de geneeskunde en de geschiedschrijving.